

Povijest turizma u Puli

Del Vechio, Izabela

Undergraduate thesis / Završni rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:424894>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-10**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET EKONOMIJE I TURIZAMA
«DR. MIJO MIRKOVIĆ»

IZABELA DEL VECHIO

POVIJEST TURIZMA U PULI

Završni rad

Pula, 2015.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET EKONOMIJE I TURIZAMA
«DR. MIJO MIRKOVIĆ»
PREDDIPLOMSKI INTERDISCIPLINARNI STUDIJ
KULTURA I TURIZAM

POVIJEST TURIZMA U PULI

Završni rad

Student: Izabela Del Vechio

Broj indeksa: 394-KT

Predmet: Povijest dokolice i turizma

Mentor: doc. dr. sc. Igor Duda

Pula, rujan 2015.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Izabela Del Vechio, kandidatkinja za prvostupnicu Kulture i turizma ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 25. rujna 2015.

Studentica

Izabela Del Vechio

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

Ja, Izabela Del Vechio dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom Razvoj turizma u Puli koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 25. rujna 2015.

Potpis

Izabela Del Vechio

SADRŽAJ

UVOD	5
1. NEKE ODREDNICE RAZVOJA HRVATSKOG TURIZMA	7
1.1. Počeci turizma i razvoj turističke arhitekture	8
1.2. Osoblje kao važan segment uspješnog razvoja turizma	10
1.3. Zlatno doba hrvatskog turizma	11
1.4. Turistička izgradnja i valorizacija prostora	15
1.5. Razvoj agencijskog poslovanja i institucionalizacije turizma	16
2. ETAPE RAZVOJA TURIZMA U ISTRI	18
2.1. Do početka 20. stoljeća.....	18
2.2. Od početka 20. stoljeća do kraja Drugog svjetskog rata	19
2.3. Nakon Drugog svjetskog rata do osamostaljenja Hrvatske	21
2.4. Od osamostaljenja Hrvatske do danas	22
3. TURIZAM U PULI.....	24
3.1. Temelji razvoja turizma u Puli	24
3.2. Industrija i turizam.....	25
3.3. Turistička ponuda Pule	27
3.4. Brijuni kao neizostavna postaja pri posjetu Puli	29
ZAKLJUČAK	33
LITERATURA	34
PRILOZI.....	36
SAŽETAK.....	37
ABSTRACT	38

UVOD

Hrvatski turizam bio je plodno polje istraživanja mnogih autora. Postoji i literature o povijesti Pule, no nedovoljno je istražena povijest turizma u Puli što je bila otegotna okolnost pri pisanju ovog rada. Ponajviše sam se oslonila na djela *Povijest hrvatskog turizma* B. Vukonića, *Turizam Istre* I. Blaževića, *Povijest Pule* D. Dukovskog, *Biseri Jadrana: Brijuni* M. Majnarića te *Istra kroz tri generacije: između svakodnevnne konstrukcije identiteta i turističkog proizvoda* I. Orlić.

Pula se smatra jednim od važnijih odredišta na području Istre, a isto tako važnom destinacijom na području Hrvatske. Prepoznatljiva je po svojoj kulturno-povijesnoj baštini koja je čini jedinstvenom i izdvaja iz mase drugih destinacija koje također imaju svoje posebnosti. Iz samog naslova rada može se zaključiti da će se sadržaj bazirati samo na prikazu stanja i razvoja Pule. No, kako bi taj dio bio upotpunjen, svakako treba spomenuti bitne karakteristike razvoja hrvatskog i istarskog turizma. Razvoj hrvatskog turizma prikazat će se u vremenskom periodu između samih početaka razvoja pa do danas. Obuhvaćen će biti koncept razvoja turističke arhitekture koja se može smatrati jednim od temelja razvoja, kao i osposobljavanje turističkog osoblja koje ostavlja dojam profesionalnosti destinacije. Prve destinacije bile su Opatija, Dubrovnik, Mali Lošinj, Crikvenica i Brijuni, te one i danas imaju utjecaj na prepoznatljivost Hrvatske na europskoj i svjetskoj turističkoj razini. Zlatno doba hrvatskog turizma (1965. – početak osamdesetih godina dvadesetog stoljeća) obilježeno je oscilacijama u uspjehu razvoja, međutim uspjeh je prevladao. Ovo razdoblje karakteristično je zbog raznih vanjskih utjecaja na razvoj te osnivanja prvih turističkih agencija od kojih neke i danas posluju. Međutim, bez obzira na uspješnost razvoja, turizam se nije smatrao disciplinom kojoj bi se posvetila pažnja u edukativnom smislu. No, i to se promijenilo s počecima tiskanja prve stručne literature turističke tematike i otvaranjem prvih studija za izučavanje materije turizma. Kada se sagledaju sve činjenice može se zaključiti da je ovo razdoblje zbilja bilo prosperitetno i uspješno s aspekta turističkih aktivnosti.

Nakon upoznavanja sa hrvatskim razvojem turizma i njegovim zlatnim dobom prelazi se na razvoj istarskog turizma. Ovaj razvoj bit će prikazan kroz četiri etape: do početka 20. stoljeća, od početka stoljeća do Drugoga svjetskog rata, nakon rata do osamostaljenja Hrvatske, od osamostaljenja do danas. Kroz ove etape predstaviti će se bitna zbivanja na području Istre koja su utjecala na njen turistički razvoj.

Preko Istre prijeći će se na upoznavanje turizma Pule. Kao što je već rečeno Pula je prepoznatljiva destinacija na području Hrvatske i Istre. U prilog joj idu dobar geografski položaj, dobra prometna povezanost, prirodne ljepote i bogata kulturno-povijesna baština. Uz turizam treba napomenuti i industriju, tj. brodogradilište Uljanik koje je utjecalo na razvoj Pule. Svakako treba spomenuti turističku ponuda Pule popraćenu slikama radi lakšeg uvida u određene prednosti grada. Naposljetku će se predstaviti i Brijuni koji su neizostavna postaja prilikom posjeta Puli. Brijuni su sami po sebi dovoljna atrakcija. Uz njih se veže bogata povijest, ostavština koja je imala veliki utjecaj na razvoj turizma.

1. NEKE ODREDNICE RAZVOJA HRVATSKOG TURIZMA

Turizam je jedna od prepoznatljivih i značajnijih gospodarskih grana u Hrvatskoj koja se može pohvaliti dobrim predispozicijama za razvoj. Njezine prirodne i antropogene značajke bile su povod za razvoj turizma u njegovim samim počecima, a tako su i danas za daljnji razvoj. Sukladno navedenom ovo poglavlje temeljit će se na kratkom opisu razvoj turizma u Hrvatskoj kao uvod u detaljniju razradu turizma Istre i Pule.

Pojavu razvoja turizma nemoguće je analizirati bez utvrđenog vremenskog perioda njegova nastanka. Prilikom određivanja perioda razvoja treba uzeti u obzir kriterije koji su utjecali na razvoj. Za Hrvatsku je to bio političko-geografski kriterij. Još jedan kriterij koji se može uzeti u obzir je utjecaj rata kako na razvoj države tako i na razvoj turizma. Rat nije imao utjecaj samo na Hrvatsku, već i na cijeli svijet.

B. Vukonić na temelju istraživanja B. Pirjevca i O. Kesera – koji su se u pogledu definiranja razvoja turizma služili dvjema karakteristikama: razdoblje svjetskih ratova iz prve polovice prošlog stoljeća te razdobljem osamostaljenja Hrvatske kao povijesnom prekretnicom – razvoj hrvatskog turizma razvrstao je u sljedeće kategorije: razdoblje do Prvog svjetskog rata (1850.-1914.), razdoblje između dva svjetska rata (1918.-1939.), razdoblje od Drugog svjetskog rata do 1990. i razdoblje najnovije hrvatske povijesti do današnjih dana. Međutim, koristiti utjecaj i period ratova kao kriterij razvoja turizma nije najbolje rješenje. (Vukonić, 2005: 21)

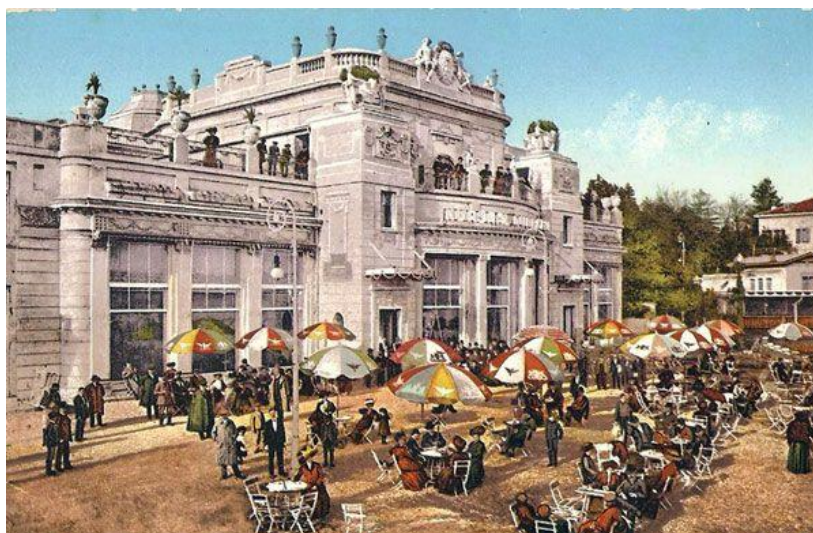
Zbog kompleksnosti razvoja turizma, te raznih utjecaja koji su ostavili trag na njegov razvoj Vukonić se odlučio za sljedeći povijesni okvir analize razvoja: prva faza – razdoblje preteča turističkog razvoja ili pojava sličnih turizmu, druga faza – konac devetnaestog stoljeća, odnosno faza znatiželje, treća faza – razdoblje od početka dvadesetoga stoljeća do konca Prvog svjetskog rata, odnosno faza „osvješćivanja“, četvrta faza – razdoblje između dva svjetska rata, odnosno faza prvih postignuća, peta faza – razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata, odnosno faza intenzivnog turističkog razvoja, šesta faza – razdoblje od 1991. do početka dvadesetprvog stoljeća, odnosno faza oporavka i konsolidacije turističkog života u Hrvatskoj. Ova podjela predstavlja najvažnija zbivanja koja su imala utjecaj na razvoj Hrvatske i njenog turizma te odvijanja društvenih, kulturnih, političkih i gospodarskih događanja. (Vukonić, 2005: 23-24)

1.1. Počeci turizma i razvoj turističke arhitekture

Razvoj turističkog gospodarstva krajem 19. i u prvim desetljećima 20. stoljeća u Hrvatskoj se najbolje očitovao u izgradnji hotelskih zdanja. Zdanja koja su nastajala po određenim dijelovima Jadrana prikaz su gospodarske orijentacije te mnogih društvenih običaja. Također se može uvidjeti i utjecaj investitora koji su svoja raspoloživa sredstva i kapital željeli uložiti u poslove koji su predstavljali brz obrtaj sredstava i financijsku dobit. Obilježja gradnje tog vremena bili su perivoji koji su okruživali hotelska zdanja koja su bila u skladu sa historicističkim arhitekturnim stilom. Krajem 19. stoljeća zabilježen je razvoj lječilišnog turizma i popularizacija kupališnog turizma uz morsku obalu. Turistička izgradnja na jadranskoj obali potaknuta je i podržana od strane Austrije što se može vidjeti iz karakterističnih obilježja građevinskih zdanja koja datiraju iz tog perioda. Kako bi izgradnja bila moguća i pravno poduprta osnovala su se društva za uređenje mjesta i promicanje turizma: 1868. godine u Hvaru, 1885. godine u Opatiji, 1898. godine u Crikvenici, 1894. godine u Dubrovniku.

Hrvatski muzej turizma u Opatiji bavi se istraživanjem razvoja turističke arhitekture na području Hrvatske. Središtem hotelske gradnje smatra se Opatija u kojoj su podignuta dva reprezentativna hotelska zdanja Kvarner (Slika 1.) i Imperial (Slika 2) u razdoblju između 1884. i 1885. godine. Ova dva hotela mogu se ocijeniti kao poticatelji razvoja gradnje i otvaranja gradilišta u kojemu je do Prvog svjetskog rata izgrađeno još stotinjak hotela, pansiona i rezidencijskih vila. Daljnja gradnja hotelskih zdanja nastavlja se dalje na području Lovrana, Rijeke, Sušaka, Crikvenice, Novog Vinodolskog, na Brijunima, Lošinj, Krku i Rabu. (Kos, Pintur, Urban, 2011: 2)

Godine 1812. u Šibeniku rade hoteli Hotel de la Ville, Grand hotel Velebit i hotel Krka. U Zadru je 1890. godine otvoren je novi Grand Hotel, a 1902. godine Hotel Bristol i hotel Al vapore. U Splitu se grade Hotel de la Ville, Hotel Salone, Hotel Slavija i Hotel Troccoli da bi u prvom desetljeću 20. stoljeća zamah doživjela izgradnja kupališnih hotela na Bačvicama, Mejama i Kaštelanskoj rivijeri. U istom razdoblju započinje i gradnja hotela na Hvaru i Korčuli. Hotel Imperial, u neorenesansnom stilu, u Dubrovniku je izgrađen 1897. te se za njime grade hoteli na području od Lapada do Ploča.

Slika 1. Hotel Kvarner

(Izvor: <http://www.opatija.net/hr/atrakcije/hotel-kvarner>, 2015.)

Slika 2. Hotel Imperial

(Izvor: <http://www.via-mea.com/off/5119/offg/457/rg/337/hotel-imperial-opatija.wshtml>, 2015.)

Kvalitetna i prepoznatljiva hotelska arhitektura iz početnog razdoblja razvoja turizma na području Opatije, Dubrovnika, Malog Lošinja, Crikvenice i Brijuna može se mjeriti s arhitekturom francuske i talijanske rivijere. Usprkos prepoznatljivosti i kvaliteti turistička arhitektura Hrvatske još uvijek nije valorizirana kao vrijedna turistička baština, no ona bi trebala biti važna i atraktivna resursna osnova u turističkoj ponudi. (Kos, Pintur, Urban, 2011: 4)

1.2. Osoblje kao važan segment uspješnog razvoja turizma

Osoblje ima vrlo važnu uslugu jer je turizam zapravo uslužna djelatnost u kojoj je ljudski faktor neizbježan. Kako bi samo hotelijerstvo opstalo i razvijalo se, trebalo je sukladno razvoju obrazovati i osposobljavati ljudski faktor pogotovo što su tadašnji gosti u Opatiji dolazili iz kruga visokog društva.

U razdoblju Habsburške Monarhije nastaje i razvija se hotelijerstvo istočne obale Jadrana. Izgradnjom hotela Quarnero i Stephanie u Opatiji neočekivano je u svijet nedirnute prirode i skromnih stanovnika unesena raskoš i neumjerenost u prohtjevima velikih gradova kao što su Beč i Pešta. Ideja vrhunskih arhitekata bila je stvoriti najbolje raskošne građevine iz bliže i dalje okolice koje su bile opremljene vrhunskim pokućstvom i predmetima koje su proizvodile tvrtke koje su radile za dvorove. Hoteli su građeni prema primjeru bečkog Ringa ili peštanskog Ferenc József Tera. (Kos, Pintur, Urban, 2011: 53) Viši društveni slojevi koji su dolazili na područje Jadrana bili su oduševljeni novim turističkim sadržajima. U tako stvorenoj idiličnoj slici sinergije između aristokracije i uredenosti hotelskih sklopova osoblje je bilo najslabija karika. Takva situacija morala se promijeniti kako bi se mogao održati razvoj i opstanak tako visoko plasiranih usluga i ambijenta. Većinu osoblja činilo je lokalno stanovništvo koje nije naviknuto na to da se tadašnji profil gostiju trebao oslovljavati s „Vaša svjetlosti“ i slično. Kako bi se ugostiteljsko osoblje uklopilo u ovakav tip života i ophođenja moralo je imati potrebna znanja i vještine koje su bile neophodne u ovakvim slučajevima. Neophodne su bile vrline poput ljubaznosti, uslužnosti, pristojnosti, strpljivosti i slično. Ugostitelji su rješenje ovog problema pronašli u „gastarbajterima“. Vrsni kuhari, konobari, slastičari i ugostitelji iz Napulja, Praga, Pešte, Beča, Maribora, Ljubljane, Graza i Rijeke dolaze u Opatiju kako bi obučili tamošnje nove pružatelje ugostiteljskih usluga. Uz njihovu pomoć stvoreni su i osposobljeni domaći kuhari, slastičari, konobari, ugostitelji i drugi.

Nakon trideset godina hotelijerstvo i ugostiteljstvo Opatije moglo se oslanjati na pretežito domaću radnu snagu. Po uzoru na Opatiju razvijale su se i druge destinacije diljem jadranske obale te su lagano preuzimale karakteristike hotelijerskog poslovanja koje je bilo na vrlo visokoj razini. Mnogi od njih postali su vrsni ugostitelji i hotelijeri te su se aktivno uključili u turističko gospodarstvo. (Kos, Pintur, Urban, 2011: 54-55)

1.3. Zlatno doba hrvatskog turizma

Prvi i Drugi svjetski rat ostavili su svoj trag na području Europe. Godine 1945. Europa se brže oporavila i došla u stanje blagostanja. U razdoblju prvih poratnih godina Europa je ovisila o američkoj pomoći u financijskom smislu. Od 1948. do 1951. proveden je European Recovery Program. Nakon oporavka brz uspon Europe trajao je do svjetske krize 1973.-1974. Međutim, pomoću sljedećih podataka može se utvrditi da je razdoblje od 1945. do 1973. doista bilo zlatno doba. Zemlje koje nisu pretrpjele znatne štete u ratu napredovale su sporijim tempom, dok one koje su bile oštećene i unazadovane uzrocima rata razvijale su se brzo te stizale zemlje prve skupine. Stanje u Europi je zbilja bilo na zavidnoj razini te se u razdoblju šezdesetih godina još dodatno učvrstilo. Ciljevi koji su se željeli ostvariti na području Europe odnosili su se na povećanje plaća, kraće radno vrijeme, plaćeni odmor, visoku stopa zaposlenosti, zdravstvenu i socijalnu sigurnost. Kako bi se ostvarili zadani ciljevi uvedeni su oblici ekonomskog planiranja.

Dolazi do vojno-političke podjele kontinenata koja je značila i gospodarsku podjelu te se u početku socijalistički model pokazao uspješnim. Međutim, industrijalizacija se razvijala brže nego standard i udobnost življenja, sporije su se razvijale i stope rasta plaća koje su bile niže od zapadnoeuropskih. Upravo zbog tih razloga populacija socijalističkih zemalja nije osjetila gospodarski napredak u tolikoj mjeri koliko i zapadni Europljani. Osobna potrošnja se držala na nižoj razini, dok se dohodak ulagao u tešku industriju. Izbor robe široke potrošnje bio je skroman ili ga uopće nije bilo. Najveći neuspjeh socijalističkih zemalja očitovao se u neuspjehu podizanja životnog standarda koji nije nudio temeljna građanska prava, raznovrsnost robe široke potrošnje, nesputan razvoj masovnog potrošačkog društva. Međutim, Jugoslavija je u ovom slučaju bila iznimka.

Zlatno doba bilo je vrijeme oblikovanja masovnog potrošačkog društva u Europi, bogatijeg na zapadu, siromašnijeg na istoku, te jugoslavenskog koji se nalazio u sredini. Također je zapažena opsjednutost američkim načinom života koji se doimao idealnim, od stambenih prostora, načina života, uživanja u blagodatima i slično. Međutim, Europa nije obitavala stambenim prostorima, kupaonice su pedesetih godina bile rijetkost u Francuskoj i Austriji, te je samo polovica kućanstava u portugalskim i grčkim gradovima imala električnu energiju. Da bi se došlo do kućanskih aparata i automobila moralo se štedjeti ili dizati kredite

koji nisu bili najsretnije rješenje u tom razdoblju. Pedesetih i šezdesetih godina statusni simbol u nekim kućanstvima predstavljao je bijeli kruh, što je zapravo bilo poražavajuće.

Međutim, dolazi do razvoja masovnog potrošačkog društva koji je počivao na razvoju industrijalizacije i urbanizacije. Ove promjene uključivale su niz dubokih društvenih, gospodarskih i kulturnih promjena. Bolji sustav obrazovanja, tehnološki napredak, gospodarske i političke integracije, stvaranje novih brojnijih obitelji i demografska tranzicija označili su osjećaj blagostanja. (Duda, 2005: 37-43)

Zlatno doba hrvatskog turizma smješta se u vrijeme od 1965. godine do osamdesetih godina dvadesetog stoljeća. Iako je to bilo razdoblje intenzivnog razvoja još uvijek je bilo opterećeno nekim problemima, što onih domaćih što onih svjetske razine.

U ovom periodu razvoja turizma još uvijek se javljaju neke nedoumice koje su u određenoj mjeri naštetile razvoju istoga. Naime, turizam se još uvijek klasificira kao djelatnost dobavljača deviza, a ne kao izvoznik. Drugi problem je bio problem deviznog priljeva, njegova registracija i podjela. Država nije priznavala sredstva koja su se ostvarivala kroz turističku potrošnju, te se tako snižavala osnovica turističkoj privredi za obračun vlastitog deviznog priljeva. Turistička privreda tražila je rješenje tog problema u obliku registracije potrošnje inozemnih turista, bez obzira na porijeklo njihove valute.

Hrvatski turizam je u svoje zlatno doba ušao solidno s početničkim greškama. Stručni časopis *Ugostiteljstvo i turizam* dao je svoje mišljenje tadašnjem stanju turizma te se izjasnio kako turizam ne čini samo prehrana i smještaj, već da je turizam privredna grana i da ga ne čini samo ugostiteljstvo, već i promet, trgovina, društveni život, zdravstvene institucije i sve privredne aktivnosti koje su izravno ili neizravno povezane s njim. (Vukonić, 2005: 153)

Godine 1965. završena je Jadranska magistrala koja je bila jedan od važnih preduvjeta razvoja turizma. Iste godine turizam dobiva status jednog od strateških pravaca razvoja. Međutim, planovi nisu tekli najbolje zbog nepridržavanja zacrtanoga. Još jedan problem bio je u nejednakom razvoju ostalih gospodarskih grana o kojima turizam ovisi. Plan koji je pokrивao razdoblje 1966. do 1970., donosi tzv. paket mjera, međutim mnoge od njih nisu donijele nikakve rezultate. Stoga se za period od sljedećih pet godina donose samo mjere porezne olakšice, retenciona kvota i ovlaštenje bankama za kredite u inozemstvu.

Zlatno doba hrvatskog turizma odvijalo se u periodu u kojemu je svijet prolazio kroz krizna razdoblja koja su svoj utjecaj ostavila na cjelokupni život, odnose među narodima, pa

tako i na turizam. Usprkos tome svjetski turizam je bio relativno stabilan s obzirom na činjenicu da je vrlo podležan bilo kakvim promjenama. Do početka osamdesetih godina 20. stoljeća, perioda ubrzanog razvoja turizma u Hrvatskoj, svijet je prošao kroz razne ratove i krize koje su ostavile traga na ekonomskom planu. U tom periodu osjetio se manji broj turističkih putovanja iz sjevernoameričkih zemalja. Povećanje cijena nafte ostavilo je danak u zemljama Sjeverne Amerike, a nešto manje u Europi. Veći i znatniji ekonomski problemi odvijali su se osamdesetih godina, koji su bili popraćeni recesijom u gotovo svim značajnim ekonomskim silama svijeta. Ova situacija je također dovela do usporavanja turističkih kretanja. Oporavak iz ovakve situacije počeo se događati 1984. i od tada do kraja stoljeća svjetski turistički dolasci bili su u konstantnom porastu. (Vukonić, 2005: 154)

Navedeni događaji nisu u velikoj mjeri utjecali na hrvatski turizam, naročito na prihode od inozemnog turizma koji su bili relativno niski sve do kraja dvadesetog stoljeća. U ovom dijelu treba se malo vratiti u prošlost te istaknuti kako je razvoj domaćeg turizma popraćen utjecajem politike. Nakon Drugoga svjetskog rata naglasak se stavlja na radničku klasu i njezina socijalna prava. Domaći turizam se poticao uz obrazloženje da svatko u novoj državi ima pravo na rad i odmor, te su domaći gosti došli do 54% ukupnog turističkog prometa iz 1949. godine. Također dolazi i do razvoja radničkih odmarališta. Šezdesetih godina prošlog stoljeća turizam je na hrvatskom području zabilježio značajne rezultate. U razdoblju između 1968. i 1969. udio američkih turista u Hrvatskoj bio je neznatan. Ovakva situacija bila je zabilježena u svim mediteranskim zemljama. Naspram američkih turista, povećan je bio broj turista s područja Europe zbog odluke da se zadrže na ovom prostoru. Arapsko-izraelski sukob utjecao je na premještanje turističkih tokova na područje Europe, pa je i to utjecalo na sve veći broj europskih gostiju i turista. Godine 1987. bilježi se veća zastupljenost turističkih paketa, tj. aranžmana koje svjetski turoperatorji počinju plasirati na tržište. To je pomoglo Hrvatskoj da još neko vrijeme zadrži udio na međunarodnom tržištu. (Vukonić, 2005: 135-138)

Godina 1967. proglašena je godinom Međunarodnom godinom turizma. Ovaj događaj prvi je ove vrste u kojemu je ovaj fenomen dobio puno međunarodno priznanje, te svima onima koji su se bavili turizmom i njegovim proučavanjem. Obilježen je manifestacijama na pojedinim lokalitetima kojima se željelo podići turističku ponudu, te se smatra prijelomnim trenutkom u povijesti hrvatskog turizma s obzirom da je turizam bio poprilično razvijen, te su brojna gospodarska poduzeća sudjelovala u turizmu. Važno je napomenuti da je Jugoslavija bila jedan od inicijatora akcije ovog tipa u UN-u. Za vrijeme Jugoslavije hrvatski turizam se

razvijao u okviru ukupnog gospodarskog razvoja cijele države. Razvoj je imao uspone i padove. U pogledu turizma, Hrvatska je imala veliku prednost pred drugim dijelovima Jugoslavije zbog toga što je posjedovala dugu jadransku obalu s mnoštvom otoka, dugu tradiciju turizma te bogato kulturno-povijesno nasljeđe. Ono što je dalo pečat hrvatskom ambijentu bila je vrijedna građevinska baština urbanih središta. Također, ekonomska valorizacija prirodnih atraktivnosti i tekovina društva odredila je budućnost turizma Hrvatske te je utjecala na izgled njezinih turističkih područja. (Vukonić, 2005: 139)

Vukonić ističe kako je u periodu između 1965. do 1975. u Hrvatskoj je bilo sveukupno 94.840 novih postelja te 284.907 jedinica u komplementarnim kapacitetima za smještaj, a ukupni se fond raspoloživog smještaja povećao za gotovo 380.000 postelja. Do 1975. sagradilo se oko 70% osnovnih smještajnih objekata s kojima je Hrvatska raspolagala 1990. godine. Između 1975. i 1979. došlo je do visoke stimulacije stope investicijskih ulaganja, a turizam je neprestano profitirao. Došlo je do formiranja osnovice hrvatske turističke infrastrukture, pogotovo u hotelijerstvu. Ključni faktori za ovakve akcije bili su niska cijena kapitala i sustav otplate kredita. Kulminacija turizma u tom razdoblju završila je osnivanjem Općeg udruženja turističke privrede Hrvatske.

U periodu intenzivnog turističkog razvoja došlo je do izmjena demografske dinamike, a na jadranskom području proces je završio demografskom litoralizacijom. Sve je više stanovništva dolazilo na prostor jadranske obale. Primarno, turizam nije bio razlog ovog pokreta ali je imao snažan utjecaj na njega pogotovo nakon Drugog svjetskog rata. Tipičan primjer bile su Istra i srednja Dalmacija. U razdoblju bivše Jugoslavije hrvatski turizam imao je svojih uspona i padova, ali je organizirani turistički promet bio u stalnom porastu. Na turistički promet nisu utjecali ni zdravstveni problemi, krize, prirodne nepogode. Takvo stanje ne bi bilo moguće da nije bilo jakih domaćih turističkih agencija i njihovog vitalnog poslovanja. Hrvatski turizam u tom periodu dosegao je visok stupanj razvoja. Doprinos u popularizaciji turizma i njegovoj stručnoj analizi imali su mediji, pogotovo dnevni tisak i stručna turistička glasila. (Vukonić, 2005: 156-157)

1.4. Turistička izgradnja i valorizacija prostora

Intenzivna izgradnja trebala je pomoći unapređenju života u pojedinim dijelovima Hrvatske. Upravo ta izgradnja stvorila je značajnu osnovicu za novi i kvalitetniji uzlet u budućem razvoju turizma.

U Vrsaru je otvoren prvi jadranski naturistički kamp Korvesada koji mogao primiti 7.000 turista. Godine 1962. nastale su sljedeće putničke agencije: dubrovačka agencija Atlas, splitska agencija Dalmacija turist i riječka Kvarner Express. Ove agencije nastale su kao rezultat osamostaljenja postojećih filijala i poslovnica agencije Putnik koja je registrirana 1923. u Beogradu, a nastavila je djelovati nakon Drugog svjetskog rata. Putnik je nastao udruživanjem prvih putničkih agencija u Zagrebu, Splitu i Dubrovniku. U Istri su otvorene renomirane ugostiteljsko-turističke organizacije: Rabac u Rapcu 1962. godine, Anita u Vrsaru 1963. godine i Istraturist u Umagu 1963. godine. Godine 1968. Krka je proglašena rezervatom prirodnih predjela. Godine 1965. započela je izgradnja turističkog kompleksa Zelena laguna u Poreču. Nedugo za time izgrađene su prve marine u Puli, Splitu i Dubrovniku. Otvorene su zrakoplovne luke u Splitu, Puli i Zadru, te je započela izgradnja žičare do Srđa u Dubrovniku. Kako bi put do Jadrana bio što ugodniji i brži otvorene su putničke zrakoplovne luke na Jadranu. Generalturist je 1967. osnovao prvi profesionalni kongresni odjel u jugoistočnoj Europi, a u listopadu 1968. godine takav odjel osniva i Atlas u Dubrovniku. (Vukonić, 2005: 158-159)

Novi poticaji za razvoj pokazali su se kroz donošenje planova za uređenje nacionalnih parkova. Vrijednosti nacionalnih parkova prepoznate su u obliku zaštićenih prirodnih prostora. 1960. godine izrađen je Generalni uređajni plan Nacionalnog parka Plitvička jezera, a 1963. godine Generalni uređajni plan Nacionalnog parka Risnjak. Opsežniji proces planiranja razvoja turizma započeo je izgradnjom Jadranske turističke ceste. Tek je tada nastala prava potreba sustavnog i stručnog izučavanja prostornog planiranja jadranskoga prostora. Godine 1965.-1966. provedene su akcije valorizacije obale za potrebe razvoja turizma. Ove potrebe uključivale su izradu odluka koje zamjenjuju regionalno prostorne planove područja primorskih općina hrvatske. Sukladno tome, 1969. nastaje i Program dugoročnog razvoja i plan prostornog uređenja Jadranskog područja središnje Hrvatske u kojemu se turizma napokon počeo tretirati kao važan element hrvatskog, ponajprije jadranskog razvoja. Iste godine, na sličan način koncipiran je Regionalni prostorni plan Istre u

kojemu je turizam okarakteriziran kao najvažnija razvojna opcija tog područja. Godine 1971. započele su pripreme za izgradnju tunela kroz Učku koji je treba povezati Istru sa ostalim dijelovima zemlje te joj omogućiti prosperitetniji razvoj. Kao nastavak ovog projekta 1972. izrađen je Projekt Gornji Jadran (Koordinacioni regionalni prostorni plan Gornjeg Jadrana). (Vukonić, 2005: 160)

1.5. Razvoj agencijskog poslovanja i institucionalizacije turizma

Razvoj turizma uvjetovao je i razvoj turističkih i putničkih agencija i organizacija koje su se brinule o organiziranju turističke ponude i turističkih kretanja. Također je došlo do razvoja obrazovnih ustanova i priznavanja turizma kao edukativnog polja na temelju kojega se mogu vršiti istraživanja, te ih oblikovati kao edukativni sadržaj.

Skoro u svim većim turističkim središtima turistička se privreda objedinjuje i dovodi do pojave velikih poslovnih organizacija. Godine 1987. HTP Dubrovnik pripada najvećim turističkim kompanijama u Hrvatskoj u čijem je sastavu 38 hotela, 6 kampova, 33 kavane i restorana te jedna marina. U ovim visokim krugovima kreće se i Rivijera iz Poreča koja je 1986. raspolagala sa 32.000 postelja. Početak formiranja istarske Plave Lagune u Poreču odvija se 1970. godine, a bavi se organizacijom rekreacije, poljoprivredom, industrijom, ribarstvom i trgovinom. Raspolagala je s 31.000 postelja. (Vukonić, 2005: 161-162)

Ovom razdoblju pripada i osnivanje Atlas Airtoursa i raspisivanje zajma za izgradnju tunela Učka. Atlas Airtours osnovan je 1968. sa sjedištem u Zagrebu. Svojom je poslovnom orijentacijom označio dolazak novog razdoblja u razvoju turizma koje će biti obilježeno stranim turoperatorima koji će u potpunosti izmijeniti način plasmana turističkih usluga hrvatskih turističkih poduzeća. Novost u poslovanju Atlas Airtoursa bilo je uvođenja charter letova koji su bili orijentirani isključivo na domaće turiste.

Ukupni smještajni kapaciteti u Hrvatskoj zauzimali su 61% ukupnih smještajnih kapaciteta. Kada se sve zbrojilo, Hrvatska je u ukupnom ostvarenom turističkom prometu sudjelovala sa 58,8%, a u inozemnom turističkom prometu na Hrvatsku odlazi 76,2%. Godine 1961. udio Hrvatske u domaćem turističkom prometu u Jugoslaviji je u padu, a 1971. iznosi tek 43,2%. (Vukonić, 2005: 162-163)

Godine 1972. dokazano je da naturistički pokret ima perspektive. U Vrsaru je osnovano Društvo prijatelja Koversade te je organiziran Međunarodni naturistički kongres, a u lipnju je u naturističkom naselju Polaris osnovana Organizacija turista Jugoslavije.

U Dubrovniku je 1970. osnovan Odjel za turizam i vanjsku trgovinu zagrebačkog Ekonomskog fakulteta, koji je 1974. godine prerastao u Fakultet za turizam i vanjsku trgovinu, a osnivanjem Sveučilišta u Splitu postaje samostanom visokoškolskom ustanovom u sastavu novoosnovanog Sveučilišta. Godine 1971. Jugoslavija je pokušala steći dodatnu popularnost na međunarodnom planu kandidirajući Zagreb za sjedište Svjetske turističke organizacije. Međutim za prijestolnicu je odabran Madrid. (Vukonić, 2005: 162)

Uspješnost hrvatskog turizma nije bila dugog vijeka. Razlog tome, prema nekim teoretičarima, monopolistička je oblast cijena i utjecaj političkih i ekonomskih interesa određenih grupacija i regija. (Vukonić, 2005: 164)

Izdavačka djelatnost se uspjela razvijati i izdavati stručnu literaturu o turizmu. Tiskaju se mnoge knjige, udžbenici za učenike i studente te priručnici zaposlenicima u turizmu. Uz razvoj izdavačke djelatnosti razvijala se i turistička propaganda. Propaganda je predstavljala zanimljivo štivo za tadašnje turističke radnike. Ovaj razvoj značio je veću zainteresiranost ljudi za turizam i želju za upoznavanjem različitih tokova razvoja i djelovanja u turizmu. (Vukonić, 2005: 164-165)

2. ETAPE RAZVOJA TURIZMA U ISTRI

Kako bi se mogao kvalitetnije opisati i upoznati razvoj turizma u Puli nemoguće je izostaviti Istru i njen turistički razvoj. Istra se može okarakterizirati kao središte multikulturalnosti bogato prirodnim i antropogenim resursima koji su joj omogućili razvoj kroz povijest pa sve do danas. Za lakše razumijevanje i upoznavanje tog razvoja bitno je predstaviti sažet povijesni pregled turizma od početka 19. do početka 21. stoljeća, ali isto tako i upozoriti na nagli razvoj turizma u Istri u drugoj polovici 20. stoljeća. (Orlić, 2013: 58)

2.1. Do početka 20. stoljeća

Razvoj zdravstvenog turizma u Istarskim toplicama 1817. godine može se smatrati kao početak turizma u Istri. Pacijenti su bili smješteni u drvenim barakama i liječeni termalnim vodama. Godine 1842. Istarske toplice imaju jednu kuću za prihvaćanje pacijenata sa ukupno dvanaest kreveta. Trideset godina kasnije Toplice uzima u najam Anton Bertetić iz Oprtlja koji širi kapacitet lječilišta. Godine 1828. organiziran je izlet brodom iz Trsta u Pulu, a 1838. godine Francesco Ongaro u jednom tršćanskom listu opisuje izlet u Istru. Iste godine Učku posjećuju strastveni botaničari, saski kralj Fridrik August II., a između ostalih i Josipi Jelačić. Parobrodsko društvo „Austrijski Lloyd“ 1844. godine uvodi stalnu izletničku liniju na relaciji Trst-Rijeka. Brodovi su pristajali u Piranu, Novigradu, Poreču, Rovinju i Puli. Godinu dana kasnije tiskaju se prvi turistički vodiči Poreča i Pule, a 1884. godine napisan je prvi vodič o Istarskim Toplicama. (Orlić, 2013: 58)

Brijuni se počinju spominjati 1869. godine. Željeznička pruga koja je povezivala Pulu i Pazin s unutrašnjošću Austro-Ugarske Monarhije otvorena je 1876. godine. Željeznica je imala veliku ulogu u pogledu vojnih potreba, no značajnu ulogu odigrala je u razvoju turizma. Željeznica nije imala samo ulogu u razvoju turizma u Istri već i u povećanju putničkog prometa.

Osamdesetih godina 20. stoljeća, u Poreču, ujedno tadašnjem glavnome gradu Istre zabilježeno je sve više posjeta, što grupnih što individualni. Glavni motiv turističkih posjeta bila je bogata kulturno-povijesna baština iz rimskog doba, Eufraziejva bazilika, a posjetitelji su bili primljeni u dvorcu na otoku Sveti Nikola ispred Poreča. Ozbiljniji i organiziraniji

turistički rad može se pratiti do kraja stoljeća kada se donosi uredba o ponašanju sudionika turističke ponude kao npr. vlasnici turističkih objekata moraju istaknuti na vidnom mjestu cjenik pića, jela i smještaja. U 19. stoljeću kupanje u moru još nije bila česta navika, ali potkraj stoljeća potpuno se afirmira novi oblik turističkog života i boravka na moru. Glavne aktivnosti i bitni razlozi dolaska turista postaju sunčanje i kupanje. Prvo morsko kupalište u Puli otvoreno je 1885. godine koje je radilo od lipnja do rujna. Kupalište je imalo kabine za presvlačenje, bazene i školu plivanja. Posjeti Istri postaju sve brojniji te se o njima mogu naći pisani zapisi. Još uvijek se najčešće dolazilo zbog zdravstvenih razloga; zdravstvenog turizma, a glavno okupljalište bile su Istarske toplice. Uz Istarske toplice razvijaju se i otvaraju kvalitetnija lječilišta u Rovinju gdje se istovremeno moglo liječiti nekoliko stotina djece.

Kulturna turistička odredišta uglavnom su Pula i Poreč zbog svoje bogate kulturno-povijesne baštine. U to vrijeme bile su popularne vožnje kočijom u relacijama Pula-Medulin i Poreč-Vrsar, a brodom se uplovljavalo u Linski kanal. Poreč je krajem stoljeća imao dva uređena morska kupališta i hotela, Rovinj četiri svratišta i jedno morsko kupalište, a Pula je imala četiri hotelska objekta, a u Rapcu je otvoren prvi hotel 1889. godine. (Orlić, 2013: 59-60)

2.2. Od početka 20. stoljeća do kraja Drugog svjetskog rata

Turizam se razvija i u unutrašnjosti Istre, tako se 1903. spominje hotel Fontana u Buzetu. Pula dobiva električni tramvaj koji spaja grad sa šijanskim izletištem, u Poreču se organiziraju biciklističke trke i slično, a Brijuni ostaju nezaobilazan primjer kvalitetnog razvoja turizma zbog svoje široke turističke sportske ponude. (Orlić, 2013: 62)

Broj posjetitelja po glavnim istarskim odredištima naglo raste. Opatija je za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije naglo prosperirala. Opatija je zapravo nastala na mjestu gdje prije nije bilo određenog naselja. Na tom prostoru nalazila se benediktinska opatija uz more i nekoliko razbacanih zaseoka s po nekoliko kuća. Međutim počeli su se graditi hoteli, pansioni i lječilišta koji su bili nalik bečkoj urbanoj arhitekturi i imali su malo zajedničkoga sa lokalnom tradicijskom gradnjom. U hotele je uveden telefon, centralno grijanje, čitaonice koje su kompletnu ponudu podigli na drugi nivo. Opatija se izdvajala po svojoj kulturološkoj i

turističkoj ponudi koju su si mogli priuštiti samo imućni, a to je ujedno bio i jedan od razloga zbog kojih se tamo govorio isključivo mađarski i njemački jezik.

Godine 1909. u Medulinu je utemeljeno Društvo za uljepšavanje Medulina i okolice koje se može smatrati početkom prve turističke organizacije u Istri. Uvode se autobusne linije koje povezuju Istru, a vlasnik hotela Riviera u Poreču, Friedrich Klein, kupuje autobus za prijevoz gostiju na relaciji Poreč-Opatija i organizira izlete po Istri. Sa spomenutim hotelom započinje i stacionari turizam u Poreču. Hotel je obnovljen i još je uvijek u funkciji. Poreč je u to vrijeme glasio kao ljetovalište za zdravim podnebljem identičnim klimi u Nici na Azurnoj obali. Poreč raspolaže hotelima Riviera, Sanremo, Alla città di Trieste te ima dva morska kupališta.

Između dva svjetska rata u Rapcu su izgrađena dva hotela kasnije nazvana Primorje i Jadran. Godine 1924. otvoren hotel Città di Trieste (vlasnik hotela bio je Emilio Gherdoli) koji se sastojao od tri kata – u prizemlju se nalazio restoran, iznad terase 12 prostranih soba sa sanitarnim čvorom za goste. Gosti hotela su bili mahom poslovni ljudi koji su dolazili zbog rudnika u Labinu i Krapnu.

Ranieri Mario Cossar u turističkom vodiču o Poreču 1926. piše da taj glavni grad pokrajine, ima pomorsku agenciju, carinu, tri banke, stare kuće iz 1493. te kuće iz vremena romanike, gotike i baroka.

Umag se između Prvog i Drugog svjetskog rata spominje kao turističko kupališno mjesto., 1932. imao je u hotelima i pansionima gotovo 100 soba i 200 kreveta. Pazin je 1934. imao kupalište, Lido di Pisino, uređeno na Pazinčici. Pula je tih godina imala četiri uređena morska kupališta i tri turističke agencije. Sva značajnija obalna mjesta na istarskom poluotoku do 1937. godine imala su ferijalne ljetne kolonije za djecu i omladinu.

U Trstu je 1938. godine izdan turistički prospekt Istre i Slovenskog primorja. Kao glavna i najvažnija turistička mjesta izdvojeni su Trst, Rijeka, Pula, Opatija, Brijuni, Portorož, a drugi po značenju bili su Lovran, Rovinj, Poreč, Istarske Toplice i Kopar, dok su u treću grupu naselja pribrojeni Ika, Mošćenička Draga, Mali Lošinj, Veli Lošinj, Medulin, Novigrad, Umag, Savudrija i Piran. Istra nije bila značajno turistički razvijena za vrijeme Italije, ali je 1935. godine posebnim dekretom talijanskog ministarstva za tisak i propagandu osnovan Turistički savez Istre. Istra je tada dobila poticaj za razvoj turizam i mogućnost lokalnom

stanovništvu da se uključe i aktivno sudjeluju u odlukama ove gospodarske grane. (Orlić, 2013: 62-63)

2.3. Nakon Drugog svjetskog rata do osamostaljenja Hrvatske

Nakon rata Istra je bila opustošena u pogledu materijalnih resursa te zahvaća demografskim promjenama. Veći dio talijanskoga stanovništva napustio je Istru, a po gradovima se broj stanovnika prepolovio. Godine 1945. u Istri je osnovana Oblasna uprava hotela koja je trebala obnoviti hotele i infrastrukturu opustošenu ratom. Veliku ulogu u budućem razvoju istarskog turizma odigrala je nacionalizacija cjelokupnog gospodarstva. Početke obnove turizma odvijale su se u znaku stvaranja radničkih odmarališta. Do kraja 1949. godine obnovljeno je 109 hotela sa 7105 kreveta. U ovom periodu vraćanja turizma na noge 90% gostiju bili su domaći turisti. (Orlić, 2013: 64)

Nakon oporavka prvi gosti u Poreču bili su iz unutrašnjosti zemlje. Službenom godinom početka organiziranog razvoja turizma u Poreču smatra se 1953. godina kada je osnovano ugostiteljsko poduzeće Riviera. Značajniji posjet Poreču ostvaren je 1955. godine. Za Poreč važan događaj bio je otvaranje turističko-ugostiteljskog poduzeća Plava laguna 1957. godine, važno je napomenuti da su oni i danas glavni pokretači porečkog turizma.

Jugoslavija je tada bila jedna od rijetkih mediteranskih zemalja koja nije zabranjivala naturizam. Prva naturistička plaža u Rovinju otvorena je 1956. kada je osnovano i ugostiteljsko-turistička organizacija Otok Katarina. Prvi inozemni posjetitelji Rovinja smješteni su u šatore u park-šumi. Slična je situacija bila i u Poreču što se teško može uspoređivati s nekadašnjom turističkom razinom hotela Riviera ili brijunskim hotelima. Nakon 1957. godine Hrvatska opet značajnije otvara vrata stranim posjetiteljima te mnoga odmarališta vraćaju svoju prvotnu funkciju hotela. Osnovna turistička ponuda na području Istre bazirala se na ugostiteljskom poduzeću Riviera i hotelskom-turističkom poduzeću Plava laguna iz Poreča, ugostiteljsko-trgovačkom poduzeću Lim iz Vrsara i hotelskom poduzeću Jadran iz Rovinja. Godine 1961. preuzimaju se hoteli od Ugljenokopa Raša koji su bili prenamijenjeni za odmor radnika i njihovo stanovanje kasnije. Također se formira hotelsko poduzeće Rabac. (Orlić, 2013: 65)

Istra zbog turizma doživljava znatne promjene u kretanjima stanovništva. Između 1961. i 1967. godine pad broja stanovnika u nekim naseljima u unutrašnjosti Istre iznosi više od 50%. Zbog velikog stupnja doseljenosti stanovnika na obalna područja došlo je do mnogobrojnih komunalnih, socijalnih i kulturoloških problema.

Već spomenuti naturizam u Hrvatskoj se organizirano počeo pojavljivati 1961. godine osnivanjem naturističkog naselja Koversada u blizini Vrsara kada je utemeljen i Naturistički savez Anita sa sjedištem u Milanu. Naturizam je u to vrijeme bio zabranjen na prostoru Italije te je zbog tih razloga Istra, i ostali dijelovi Hrvatske, imala velike koristi. Razvijala je ovaj oblik turizma otvarajući nove FKK (njem. *Freikörperkultur*) kampove. U idućih dvadeset godina ovo naselje se razvilo u jedno od najvećih na području Europe. U razdoblju od 1968. do 1973. otvorila se još nekolicina kampova ove vrste na području Istre. Razvojem ovog tipa selektivnog oblika turizma došlo je i do odvajanja pojmova naturizam i nudizam. Naturizam je okarakteriziran kao kult tijela, života u harmoniji sa prirodom, a nudizam kao propaganda praktičizma golog života gdje god je to moguće.

Godine 1965. u Poreču počinje gradnja turističkog kompleksa Zelena Laguna koji se razvija u jedno od najvećih i najpotpunijih turističkih naselja na Jadranu. U Puli se grade marina i zrakoplovna luka. Za sedamdesete godine karakteristični su integracijski procesi poduzeća. Formira se Plava Laguna u Poreču kao kompanija koja uključuje tvrtke iz ugostiteljstva, organizacije rekreacije, poljoprivrede, industrije, ribarstva i trgovine.

Godine 1986. u Istri je osnovana Istra-Jadran koja obuhvaća sve turističke tvrtke na području Istre i Malog Lošinja. Također se osniva turistička zajednica Adria sa zadatkom koordinacije turizma u Poreštini, a u tom periodu je također započela gradnja kompleksa Červar-Porat s marinom. 1983. godine Umag gradi marinu. Važnu ulogu u razvoju turizma u Istri imao je sport. (Orlić, 2013: 66)

2.4. Od osamostaljenja Hrvatske do danas

Razvoj turizma nakon proglašenja neovisnosti Hrvatske 1991. i tijekom Domovinskoga rata do 1995. bio je u stagnaciji. Daljnji razvoj Hrvatske omogućio je razvoj slobodnog tržišta, prodaju i kupnju gotovo svih turističkih objekata i poduzeća u Istri. Na cijeni više nisu samo more, zemljišta i kuće uz obalu, počinje se valorizirati i unutrašnjost Istre, vraća se interes za

autohtonom i autentičnom ponudom. Godine 1995. Turističko vijeće utemeljuje godišnju nagradu za dostignuće u hrvatskom turizmu, nagradu za životno djelo pod nazivom „Anton Štifanić“ po pioniru porečkog turizma. Godine 1998. u Njemačkoj je osnovana ID Riva Tours sa sjedištima u Poreču i Žminju. Ta je tvrtka postala prvi veći turoperator za Hrvatsku, posebno za Istru. Povećava se interes za nautičkim i ruralnim turizmom na seljačkim gospodarstvima. Godine 2001. među 400 najvećih hrvatskih tvrtki po ostvarenom prihodu nalazi se porečka Plava laguna na 120. mjestu, a nakon nje dolazi Riviera Holding. Po statističkim podacima, u Istri se početkom 21. stoljeća moglo smjestiti više od 218.077 posjetitelja, pogostiti hranom i pićem 237.100 posjetitelja, rekreirati njih 300.000 na više od 70 različitih igrališta i terena, a u lukama se moglo usidriti više od 2.687 jahti turista nautičara. (Orlić, 2013: 67)

3. TURIZAM U PULI

Pula je tijekom svog postojanja prošla kroz razna zbivanja koja su ostavila traga. Međutim, sve te nedaće poticale su stanovništvo da se bori i stvara povijest grada i sebe samih. Pula se nalazila u središtu razvoja epidemija, iseljavanja, ratova, promjena vlasti i sustava, usporavanja razvitka. Upravo te nedaće ostavile su traga na manjim urbanističkim sredinama kakva je Pula nekada bila. Promjene koje su se dogodile kao odgovor na tadašnje krize ostavile su traga u pogledu načina života, kulture, jezika i gospodarstva, tj. na sve ono što se smatra identitetom. Pula je bilježila periode iseljavanja i useljavanja stanovništva, koje je zapravo označavalo diskontinuitet razvoja. Taj diskontinuitet je ostavio traga i na današnjoj, razvijenoj Puli. Usprkos tome Pula se uspjela izvući iz krize i izrasti u poželjnu i primamljivu destinaciju. (Dukovski, 2011: 446-447)

Poslije bizantske, franačke i mletačke vlasti u srednjem i novom vijeku, najveći preokret za Pulu nakon antičkoga razdoblja bilo je proglašenje grada glavnom austrijskom ratnom lukom polovicom 19. stoljeća. Time započinje gospodarski i sveukupni. Promjene su se u početku odvijale usporeno, no kada su uhvatile zamah razvoj je dosegao veliku brzinu.

3.1. Temelji razvoja turizma u Puli

Zahvalno prirodno okruženje omogućilo je Puli dobre temelje za razvoj turizma. Osim dobrog geografskog položaja, pogodnosti koje Pula ima u pogledu razvoja turizma su blaga mediteranska klima, očuvani prirodni okoliš, čisto more, dobra prometna povezanost i bogata kulturno spomenička baština. Velik utjecaj na razvoj grada imale su rimska, mletačka i austro-ugarska vlast koje su ostavile velik broj kulturno-povijesnih spomenika i na temelju te baštine razvijala se turistička priča o gradu Puli. Buđenje Pule u novijoj povijesti započinje u 19. stoljeću kada dobiva vojno pomorsku funkciju i brzo izrasta u najveću bazu austrougarske ratne mornarice. Strateškoj funkciji grada pogodovali su istureni položaj nedaleko od najjužnijeg rta istarskog poluotoka i blage reljefne forme čiji su punktovi okruženi s 28 tvrđava koje se protežu na prostoru od Barbarige i Brijuna do južne gradske periferije. (Blažević, 1984: 89-90) S Pulom se svakako mogu povezati i Brijuni kao jedan od najpoznatijih nacionalnih parkova u Hrvatskoj .

Pula se može okarakterizirati i pohvaliti bogatom turističkom ponudom koja osigurava kvalitetan odmor posjetiteljima. Uz razvijenu turističku ponudu vežu se i smještajni kapaciteti kao što su hoteli, kampovi i drugi objekti koji Puli ne nedostaju. U turističkom svijetu Pula je poznata po slikovitim morskim uvalama, raskošnoj riznici kulture i raznih festivala koji su se razvijali i mijenjali sukladno sa samim razvojem grada i turizma. Godine 1954. Pula je proglašena jednim do najzanimljivijih i najposjećenijih gradova Istre i čitavog jadranskog primorja. Ovu titulu Pula je dobila zahvaljujući bogatoj povijesnoj baštini i suvremenim urbanističkim zdanjima koji su odlična kombinacija za privlačenje pažnje posjetitelja. Uz navedeno prednost joj daje i šarolik reljef, prirodno okruženje puno zelenila.

3.2. Industrija i turizam

Uz turizam razvijala se industrija, odnosno brodogradilište Uljanik po kojemu je Pula poznata. Razvoj turizma i industrije ostavili su velik utjecaj na grad i njegov daljnji razvoj. Industriju predstavlja brodogradnja koja ima dugu tradiciju koja datira od otvaranja Arsenala sredinom 19. stoljeća sa preko šest tisuća zaposlenih u Uljaniku koji ujedno predstavlja i najveće poduzeće Istre. Za prvih 120 godina postojanja u Uljaniku je proizvedeno 237 plovnih jedinica. Prije industrije Pula je počela razvijati turizam. Prvi posjeti Puli radi razgledavanja kulturno-povijesnog nasljeđa zabilježeni su početkom 19. stoljeća. Osoba koja je bila zadužena za upoznavanje i predstavljanje znamenitosti Pule brojnim osobama i grupama posjetitelja bio je konzervator starina Giovanni Carrara. On je djelovao 1828. kao turistički vodič u Puli, te je predavao o povijesnim zbivanjima učenicima 9. talijanskog kongresa povjesničara 1847. godine.

O starosti pulskog turizma govori i vodič *Cenni al forestiero che visita Pola* (Napomene strancu koji posjeti Pulu). Godine 1885. Pula dobiva uređeno morsko kupalište za potreba građana i gostiju. Kupalište je zvano Bagno Polese i nalazilo se na fiksiranoj splavi u plićaku trgovačkog dijela gradske luke, nedaleko otočića Uljanik. Ovo kupalište slijede i kupališta Sakordžana i mornaričko kupalište na otočiću Sv. Petar. Kupalište su koristili muškarci i žene, međutim pravila kupanja bila su strogo određena i kupači su bili primoreni pridržavati se utvrđenog rasporeda. U periodu Prvog svjetskog rata otvoreno je kupalište Valkane, a 1936. godine otvoreno je kupalište Stoja. (Blažević, 1984: 90-91)

Godine 1908. u Puli se otvara prvi moderni hotel Riviera. Reprezentativni hotelski objekt otvoren je zbog velikog broja dolaska poslovnih ljudi, izletnika i turista. Pula je bila i tranzitno područje za turiste kojima je odredište odmora bilo Bijunsko otočje, Mali ili Veli Lošinj. Stoga se može reći da je Pula već tada imala veliki značaj i dobar potencijal za razvoj. Za vrijeme talijanske vlasti u Puli radili su hoteli Miramare, Bologna, Milano, Centrale. Dječje ljetne kolonije Principe di Piemonte na Stoji i Sandro Mussolini na Vargaroli prihvaćale su šest stotina malih kupača. Tridesetih godina Pula je imala nekoliko putničkih turističkih agencija Agenzia passaggeri Italia e Cosulich, Agenzia fratelli Puchar i Ufficio viaggi e Trismo corisp dell'ENIT. Međutim, Pula nije bila toliko uspješna u turističkom pogledu za vrijeme talijanske vlasti kao što je bila u periodu austrijske vladavine. Podaci iz perioda austrijske vlasti govore da su Pula i Brijuni zajedno 1910. godine imali 33400, 1911. godine 35500 i 1912. godine 31300 turista.

Godine 1947. započela je obnova razrušenih dijelova grada i osposobljavanje za nove gospodarske tokove. Turizam u Puli tek šezdesetih godina dobiva odgovarajuće mjesto u konceptu razvoja. Tom razvoju u prilog je išla razvedena i vegetacijski primamljiva obala južno od Pule. Otvara se kupališno-rekreacijski kompleks koji čine turistička naselja Zlatne stijene, Ribarska koliba, Verudela i Punta Verudela. Uz navedena naselja i aktivnosti nudila se i ponuda servisiranja i zbrinjavanja jahti u specijaliziranim lučicama.

Godine 1973. osnovano je poduzeće Arenaturist integracijom više tvrtki. Nakon deset godina raspolaže sa više od 30.000 postelja u različitim vrstama smještajnih objekata, od kojih se 7.940 nalazilo u hotelima. (Blažević, 1984: 92-93)

Otvaranjem marine Veruda 1978. započinje razvoj organiziranog nautičkog turizma na užem području Lučke kapetanije Pula. Marina se nalazi u turistički atraktivnoj zoni na južnom predjelu grada. Locirana je u prirodno razgranatom i dobro zaštićenom zaljevu. Plovi na vezu u marini Veruda od morskih valova štite otočići Veruda i Frašker, od istočnih vjetrova ih zaklanjaju priobalski brežuljci čija visina doseže 36-50 metara. Uz Pulu razvijaju se i naselja Banjole, Premanutra, Pomer, Medulin, Fažana i drugi koji su dobra nadopuna pulskom turizmu. (Blažević, 1984: 59)

3.3. Turistička ponuda Pule

Turistička ponuda Pule raznolikog je karaktera. Upravo zbog toga posjetitelji različitih profila mogu naći nešto za svoj ukus.

Kao što je već spomenuto Pula ima bogatu kulturno-povijesnu baštinu na kojoj može zahvaliti mletačkom i austrougarskom utjecaju. Brojna građevinska djela koja pričaju svoju priču ostavljaju utjecaj na goste i posjetitelje koji posjete Pulu i ujedno su dobar temelj za razvijanje kulturnog turizma.

Dugačak povijesni period življenja na ovom prostoru ostavio je bogato kulturno povijesno nasljeđe, te se ne kaže uzalud da je Istra, a ujedno i Pula, jedan od najbogatijih europskih regionalnih muzeja. (Blažević, 1984: 63) Pula u svojoj povijesno, kulturnoj i arhitektonskoj riznici ima brojna djela rimske i austrougarske umjetnosti. Među spomenicima arhitekture važno je istaknuti: Amfiteatar (Slika 3.), Slavoluk Sergijevaca, Dvojna vrata, Herkulova vrata, Forum, Augustov hram, Malo rimsko kazalište, Kaštel, Gradska Vijećnica, sakralne spomenike kao što su bazilika Marije Formoze, Katedrala uznesenja Blažene Djevice Marije, crkva sv. Franje. Važne su kulturne ustanove Arheološki muzej Istre te Povijesni i pomorski muzej Istre. (Slika 4.)

Slika 3. Amfiteatar

(Izvor: <http://images.istra.net/zanimljivosti/000051-001.jpg>, 2015.)

Slika 4. Povijesni i pomorski muzej Istre

(Izvor: <http://www.pulainfo.hr/hr/kamo-ici/muzeji-i-galerije/34/povijesni-i-pomorski-muzej-istre/334/>, 2015.)

Rame uz rame rimskoj arhitekturi idu i mnoga djela austrijske arhitekture kao što su: austrougarske palače stare jezgre Pule – Kuća Benussi, Skrazinova palača, Palača Demartini, Palača Marinoni – te utvrde Fort Bourguignon, Verudela, Casoni Vecchi ili Monteparadiso, Punta Christo, San Giorgio ili Sv. Juraj, Monvidal. Nadalje Mornarička bolnica, Mornaričko groblje, Mornarički park, Mornarički kasino ili današnji Dom hrvatskih branitelja (Slika 5.), Istarsko narodno kazalište, Crkva Gospe od mora, Pulska tržnica, vile – Vila von Trapp, Vila braće Nauta, Vila Emma, Vila Matilde, Vila Franza Murina i druge. Potom pulski parkovi i zelene zone: Giardini, Huguesov park, Lungomare, Monte Zaro, Park pod Arenom, Titov park (Slika 6.), Park Franje Josipa i. i Park kralja Zvonimira, Šijanska šuma i drugi.

Slika 5. Dom hrvatskih branitelja

(Izvor: <http://www.pulainfo.hr/hr/kamo-ici/kulturni-spomenici/33/dom-hrvatskih-branitelja/494/>, 2015.)

Slika 6. Titov park

(Izvor: <http://www.pulainfo.hr/hr/kamo-ici/pulski-parkovi/35/titov-park/382/>, 2015.)

Kulturnu baštinu ne čine samo zdanja koja govore o povijesti grada nego i festivali koji oživljavaju i rekonstruiraju čari starih dana. Svakako treba spomenuti festival Dani antike, te brojne manifestacije povijesnog i kulturnog karaktera koje se organiziraju pod vodstvom tima Istra Inspirit. Turističku ponudu Pule upotpunjuju Pulski filmski festival i Sajam knjige, te se u ljetnom periodu organiziraju se festivali elektroničke glazbe među kojima svakako treba istaknuti Outlook i Visualia festival koja godinu za godinom ostavlja sve veći dojam što na lokalno stanovništvo tako i na posjetitelje. U sklopu Visualije proveden je projekt osvjjetljenja Uljanikovih dizalica pod nazivom „Svijetleći divovi“. Ovim projektom dizalice su oživljene i poprimile novi značaj. Posjetitelji vrlo rado obilaze dizalice koje su se pokazale kao dobra turistička atrakcija grada. (<http://pulainfo.hr/hr/,04.08.2015.>)

3.4. Brijuni kao neizostavna postaja pri posjetu Puli

Kada se govori o turizmu Pule teško je ne spomenuti Brijune i Brijunsko otočje. Oni sami za sebe čine formiranu turističku destinaciju i odredište koje zrači luksuzom, poviješću, prirodnim bogatstvima i slično. Međutim, poveznica koja spaja Pulu i Brijune su njihova blizina, bogata baština koje nadopunjuju jedna drugu.

Pod današnjim imenom Brijuni se prvi puta spominju u 16. stoljeću. Međutim, okamenjene stope diosaura potvrđuju da je život na Velikom Brijunu postojao još u periodu mezozoika. Uz stope dinosaura, o raznim oblicima i radnji na otoku ukazuju i znaci nekoliko različitih razdoblja gospodarskog života. (Blažević, 1984: 93)

Brijune čini skupina od četrnaest otoka koji imaju neprocjenjivo turističko značenje. Brijune krasti titula otoka mira i suradnje, te su kao takvi prepoznatljivi po cijelome svijetu. Još jedna karakteristika po kojima su Brijuni poznati je ta što su bili službena rezidencija Josipa Broza Tita. Za odmor su pogodni zbog sitnorazvedene obale, podneblja pogodnog za gastronomiju, te bujne i egzotične mediteranske vegetacije. Također ih krasi raznolikost životinjskih vrta koje su primamljive posjetiteljima. Od arhitektonske ostavštine Brijune krase razne vile, bizantski kastrum, mletačke kuće, spomen obilježja kipara Frana Kršinića.

Prvi značajan razvoj Brijuna odigrao se u vrijeme rimske vlasti kada se u zaljevu Verige nalazio raskošni dvorac za odmor članova patricijskih obitelji. Aktivnosti kojima se bavilo antičko stanovništvo bile su uzgoj vinove loze i maslina, eksploatacija građevinskog kamena i preradom morske soli. Sve blagodati koje su se nalazile na otoku uništavale su epidemije kuge i endemične malarije. U revitalizaciji Brijuna u 15. stoljeću veliku ulogu je odigrala Pula koja je isplaćivala olakšice doseljenicima koji se željeli revitalizirati otok. Međutim, novi val kuge obustavio je pokušaje revitalizacije, a broj stanovnika bio je sve manji.

Kao spas za Brijune javlja se Paul Kupelwieser koji je kupio otoke početkom 20. stoljeća. Kupelwieser je u pomoć pozvao njemačkog mikrobiologa Roberta Kocha kojem je za samo dvije godine uspjela likvidacija komaraca i endemične malarije te je u spomen Kupelwieseru 1909. podignuta spomen ploča (Slika 7.). Nakon oslobođenja Brijuna od malarije oni postaju zimovalište i klimatsko primorsko lječilište ekskluzivnog karaktera i svjetskog glasa. (Blažević, 1984: 93)

Godine 1904.-1905. dolazi do izrade projekta za gradnju i adaptaciju niza objekata za turistički razvoj Brijuna. Promjene koje su se provele bile su adaptacija i proširenje malog Hotela Brioni. Također se gradi šetnica koja predstavlja jedan od najslikovitijih brijunskih objekata. Cilj je bio šetnicom povezati sve hotele te štititi posjetitelje i šetače od vremenskih nepogoda. U sklopu šetnice nalazio se i akvarij koji je dugo bio glavna atrakcija Brijuna. U projektu je bila uključena i adaptacija vinskih podruma na južnoj strani luke. U tom procesu nastaje i skromni hotel Neptun I i njegova slikovita dependansa za smještaj osoblja i prateće gospodarske sadržaje. Godine 1904. izgrađeno je kupalište Saluga. Oko 1907. izgrađen je Hotel Karmen. Godine 1909. gradi se Hotel Neptun II. Godine 1912. smještajni kapaciteti nosili su petsto kreveta. (Majnarić, 2003: 34-36)

Slika 7. Spomenploča obitelji Kupelwieser na Brijunima

(Izvor: <http://www.kulturni-turizam.com/hrv/sadrzaj/nacionalniparkbrijuni/836/opsirnije/>, 2015.)

Daljnji razvoj Brijuna upotpunjen je izgradnjom morskog kupališta Saluga i lučkog pristaništa s dva gata za brodove velikog gaza. Veli Brijun bio je središte turističkog života zbog uređenog šetališta i kolskih putova za kočije. Turistička ponuda upotpunjena je sportskim aktivnostima koje su bile na raspolaganju kao što su tenis i golf. Zoološki vrt otvoren je 1911. godine. Otvaranje zoološkog vrta potaknuto je dogovorom između P. Kupelwiesera i K. Hagenbecka, strastvenog lovca divljih zvijeri iz Stellingena. Zoološki vrt imao je dvostruku ulogu, kao turistički sadržaj i kao aklimatizacijska stanica za osjetljive životinje iz ekvatorijalnih predjela Afrike i Amerike.

Turističku kulminaciju Brijuni doživljavaju 1913. s pet tisuća boravišnih gostiju. Gosti koje su Brijuni privlačili bili su oni izbirljivog ukusa i dubokih džepova, tj. gosti iz elitnih krugova kao što su bili austro-ugarski prijestolonasljednik Franz Ferdinand, crnogorski kralj Nikola I. Petrović Njegoš, njemački car Vilim II., saski kralj Friedrich August III., njemački pisac Thomas Mann i dr.

Brijuni svoj sjaj gube u periodu talijanske vlasti kada se broj gostiju smanjuje. Godine 1920. godine propagiraju kao morsko i klimatsko ljetovalište pored Pule. Do njih se može stići brodom iz Venecije za šest sati. Hoteli s ukupno 320 soba prve su kategorije i otvoreni su cijele godine, kupaonice u hotelima imaju slanu i slatku tekuću vodu. U sklopu ponude može se igrati tenis, golf, rulet, polo. Tu su se skrasili američki milijarder Sir John Rockefeller, talijanski izumitelj Guglielmo Marconi i britanski književnik Bernard George Shaw. Rekordna turistička žetva između dva svjetska rata ostvarena je 1925. (3908 gostiju, 81878 noćenja) i 1926. godine (4068 gostiju, 77175 noćenja). (Blažević, 1984: 93-94) Uoči Drugog svjetskog rata na Brijune su navraćali ministar Trećeg Reicha Paul Göbbels, a tijekom rata vrhovni komandant njemačke ratne mornarice Karl Dönitz. U trenutku kada u Europi već traje Drugi svjetski rat, godine 1940. Brijune posjećuju američki milijarder John Rockefeller te mnogi drugi imućni gosti. Do 1943. na Brijunima se nalazila i talijanska vojno-pomorska akademija koja potom postaje njemačka podmornička baza. U Drugom svjetskom ratu saveznička avijacija 1945. nekoliko puta bombardira Brijune.

Neposredno iza Drugog svjetskog rata hotelsko objekti, na čijoj su obnovi radili njemački ratni zarobljenici, bili su toliko devastirani da je Josip Broz Tito prigodom prvog posjeta Brijunima 1947. nekoliko noći prespavao po šatorom. Dodatne promjene koje su Brijune trebale dići na noge bile su otvaranje škola za mediteransku hortikulturu te inicijativa da se arhipelag proglasi nacionalnim parkom. Rezidencijalna funkcija zahtijevala je tretman kojim su Brijuni 1948. proglašeni zaštićenom prirodnom rijetkošću. Vodila se izuzetna briga o očuvanju izvornih ljepota i otoka te obogaćivanje biocenoze Brijunskih otoka na kojima uspjeva preko 250 vrsta raslinja. Nakon što su 1983. godine Brijuni proglašeni nacionalnim parkom i njihovim uvrštenjem u popis svjetske kulturne i prirodne baštine UNESCO-a osigurava se efikasna zaštita postojećih vrijednosti na arhipelagu i okolnom podmorju.

Brijuni su se okrenuli razvijanju nekih selektivnih oblika turizma kao što su memorijalno izletnički i kongresni turizam. Brijuni se također otvaraju za domaće i strane turiste, nastavljaju njegovati vinovu lozu, okreću se uzgajanju mandarina, cvijeća i plemenite divljači. Nakon proglašenja Brijuna nacionalnim parkom mogućnost razvoja dobivaju Fažana, Valbandon i Peroj. (Blažević, 1984: 94-96)

ZAKLJUČAK

Hrvatski turizam imao je svoje uspone i padove, te je prošao kroz mnoge faze i etape razvoja popraćene dobrim i lošim utjecajima i situacijama. Može se reći da je turizam postigao puno, od toga da u samim počecima nije bio priznavan kao gospodarska djelatnost kojoj se posvećivalo malo pažnje u edukacijskom smislu, do toga da je postao jednom od vodećih gospodarskih grana na području Hrvatske. Turizam je ostavio svoj utjecaj na razvoj države i njenih pojedinih dijelova. Logična je činjenica da se turizam u najvećoj mjeri razvio na priobalnom dijelu, za razliku od onoga u kontinentalnom na kojemu bi se još dalo poraditi. No, turizam u Hrvatskoj sigurno je svojim razvojem dostigao zavidnu razinu.

Na temelju obrađenih činjenica, uz Hrvatsku, Istra i istarski turizam prošli su svoj turistički razvoj. Taj razvoj doveo je navedeni prostor u stanje prepoznatljivosti i razvijenosti ponude, aktivnosti, radne snage na području turizma. Istra se smatra jednom od razvijenijih i uspješnijih regija unutar države baš zbog turizma i njegovog utjecaja na standard života.

Kao što se Istra dosegla svoj zalet i uspjeh u razvoju turizma, tako je i Pula kao njen sastavni dio. Pula se danas smatra jednom od glavnih destinacija na području Istre. Svojim karakteristikama, bogatom ponudom, poviješću, kulturnom baštinom osigurala si je visoko mjesto u prepoznatljivosti na turističkom području. Najveći utjecaj na razvoj Pule imala je austro-ugarska vlast, što se može vidjeti i iz djela arhitekture koja je taj period ostavio iza sebe. No, ne smije se izostaviti ni antička ostavština koja se i danas cijeni i njeguje. Osim kulturne baštine, arhitekture i povijesti, Pula ima raznih potencijala za daljnji razvoj i nadopunu turističke ponude. Ta ponuda već je neko vrijeme upotpunjena raznim festivalima koji se odvijaju u ljetnim mjesecima kada je posjećenost Pule u punoj snazi. Zahvaljujući svemu navedenom Pula je danas na razini na kojoj se i dalje potiče razvoj, što u pogledu turizma, što u pogledu svakodnevnog života.

LITERATURA

Knjige

1. Blažević, Ivan, *Turizam Istre*, Savez geografskih društava Hrvatske, Zagreb, 1984.
2. Duda, Igor, *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2005.
3. Dukovski, Darko, *Povijest Pule: deterministički kaos i jahači apokalipse*, NovaIstra, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2011.
4. Kos, Mirjana, Pintur, Marin, Urban, B., Jan, *Prvi hoteli na Jadranu*, Hrvatski muzej turizma Opatija, Opatija, 2011.
5. Majnarić, Miljenko, *Biseri Jadrana: Brijuni*, Fabra, Zagreb, 2003.
6. Orlić, Ivona, *Istra kroz tri generacije: između svakodnevne konstrukcije identiteta i turističkog proizvoda*, Etnografski muzej Istre, Pazin, 2013.
7. Vukonić, Boris, *Povijest hrvatskog turizma*, Prometej, Zagreb, 2005.

Internetski izvori

1. Turizam u Puli
<http://www.pula.hr/uprava/opci-podaci/opci-podaci/zemljopisne-znacajke-pule/>, 03.08.2015.
2. Turizam u Puli
<http://www.pula.hr/uprava/opci-podaci/opci-podaci/turizam/>, 03.08.2015.
3. Kulturno-povijesna baština
<http://pulainfo.hr/hr/kamo-ici/kulturni-spomenici/33/>, 04.08.2015.
4. Kulturno-povijesna baština – turistička ponuda
<http://pulainfo.hr/hr/>, 04.08.2015.
5. Hotel Kvarner
<http://www.opatija.net/hr/atraccije/hotel-kvarner>, 10.08.2015.
6. Hotel Imperial
<http://www.via-mea.com/off/5119/offg/457/rg/337/hotel-imperial-opatija.wshtml>, 10.08.2015.
7. Amfiteatar
<http://images.istra.net/zanimljivosti/000051-001.jpg>, 10.08.2015.

8. Povijesni i pomorski muzej Istre

<http://www.pulainfo.hr/hr/kamo-ici/muzeji-i-galerije/34/povijesni-i-pomorski-muzej-istre/334/>, 10.08.2015.

9. Dom hrvatskih branitelja

<http://www.pulainfo.hr/hr/kamo-ici/kulturni-spomenici/33/dom-hrvatskih-branitelja/494/>, 10.08.2015.

10. Titov park

<http://www.pulainfo.hr/hr/kamo-ici/pulski-parkovi/35/titov-park/382/>, 10.08.2015.

11. Spomenploča obitelji Kupelwieser na Brijunima

<http://www.kulturni-turizam.com/hrv/sadrzaj/nacionalniparkbrijuni/836/opsirnije/>, 10.08.2015.

PRILOZI

Slika 1.: Hotel Kvarner, str. 9

Slika 2.: Hotel Imperial, str. 9

Slika 3.: Amfiteatar, str. 27

Slika 4.: Povijesni i pomorski muzej Istre, str. 28

Slika 5.: Dom hrvatskih branitelja, str. 28

Slika 6.: Titov park, str. 29

Slika 7.: Spomenploča obitelji Kupelwieser na Brijunima, str. 31

SAŽETAK

Hrvatski turizam je tijekom svog razvoja prolazio kroz razne faze čije raznolike karakteristike proizlaze iz društvenih promjena, trendova vremena, kriza, ratova, nemira, kao i iz dobrih i loših odluka rukovoditelja turizma. Usprkos tome uspio se održati i razviti u današnji oblik, te se Hrvatska danas može smjestiti među prepoznatljive destinacije na Sredozemlju. Opatija, Dubrovnik, Brijuni, Crikvenica i Mali Lošinj neke su od prvih destinacija turizma u Hrvatskoj te su postale primjer i uzor u razvoju kasnijih destinacija. Istra je svoj status jedne od najrazvijenijih regija u Hrvatskoj postigla zahvaljujući prisutnosti turizma. Politička situacija, razdoblja promjene vlasti i prisutnost multikulturalnih elemenata utjecali su na razvoj i formiranje Istre kao regije, te na formiranje njenog kulturnog identiteta. U tako prosperitetnoj regiji razvila se Pula čija se prepoznatljivost očituje u bogatoj kulturno-povijesnoj baštini, razvijenosti turizma i turističke ponude te dobroj prometnoj povezanosti s unutrašnjosti ne samo Hrvatske nego i Europe. Zbog činjenice da put do današnjih uspjeha Pule kao destinacije nije bio lagan, Pula baštini svoja odličja i razvija se u najboljem smjeru. U blizini su Brijuni kao odredište koje dugi niz godina njeguje svoje vrijednosti i ljepote te njima privlači posjetitelje.

ABSTRACT

HISTORY OF TOURISM IN PULA

Croatian tourism went through many phases during its development and its diverse characteristics derive from social changes, trends of a particular era, crises, wars, unrest as well as positive and negative decisions made by the stakeholders. Despite that, it has managed to persevere and develop into its present form and establish Croatia as one of the most recognisable Mediterranean destinations. Opatija, Dubrovnik, Brijuni, Crikvenica and Mali Lošinj are among the first tourism destinations in Croatia and, as such, have become examples and role models for the development of subsequent destinations. Istria achieved its status as one of Croatia's most developed regions partly through tourism. The political climate, changes of government and the presence of multicultural elements influenced the growth and moulding of Istria as a region as well as its cultural identity. Pula, being a product of such a region, is recognisable for its diverse cultural and historic heritage, developed tourism and traffic connections to not only Croatian, but the European heartland. Owing to the fact that the road to success was not easy, Pula treasures its characteristics and continues its upward growth. Brijuni, a nearby destination, is another example of perseverance of heritage and naturally beauty whose appeal has not diminished in its long tourism history.